

El condicional com a marcador epistèmic i evidencial en català antic: el condicional evidencial reportatiu amb verbs de dicció

Josep Martines (Alacant)

Summary: This article is centred around the rise of the conditional as an epistemic and evidential marker in reporting contexts in Old Catalan. The process studied begins with a situation in which the conditional 1.) marks the epistemic position of the source with regard to a given state of affairs; it then moves toward 2.) marking the epistemic position of the speaker with regard to the propositional content expressed in the source and, particularly, his non-commitment to this content. Subjectivisation and intersubjectivisation are identified as decisive factors for an understanding of the various semantic and pragmatic facets that reprise evidential conditionals may exhibit. The ongoing grammaticalisation process allowed conditionals from the 15th century onward to function without any further lexical or discursive devices as an epistemic and evidential marker in and of itself.

Keywords: Epistemic reprise, evidential conditionals, subjectivisation, intersubjectivisation, modalisation ■

■ 1 Introducció¹

Aquest estudi s'insereix dins una recerca més àmplia que afecta la descripció del procés pel qual el futur (F) i el condicional (C) van arribar a assumir

1 Aquest estudi s'ha dut a terme dins l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] de la Generalitat Valenciana (Programa per a la Constitució i Acreditació d'Instituts Superiors d'Investigació Cooperativa d'Excel·lència, Ref. ISIC/012/042), i dins el marc dels projectes de recerca següents: «Gramàtica del Català Modern (1601–1834)» (MINECO, Ref. FFI2012-37103); «Continuació de la Gramàtica del Catalán Moderno (1601–1834)» (MINECO/FEDER, Ref. FFI2015-69694-P); «Constitució d'un corpus textual per a una gramàtica del català modern (Gcm)» (IEC, Ref. PT 2012-S04-MARTINES; IEC1-15X); Digicotracam (Programa PROMETEU per a Grups d'Investigació en I+D d'Excel·lència, Generalitat Valenciana, Ref.: PROMETEOII-2014-018), finançat amb fons FEDER de la UE; i el Grup d'Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció (Universitat d'Alacant, Ref. GITE-09009-UA).

en català antic un paper modal i evidencial. Ací ens ocuparem específicament de la descripció dels valors que va assumir el C com a marcador EP i EV² en contextos reportatius (*condicional evidencial reportatiu* (CER)) des dels primers testimonis (s. XIII–XIV) fins a l'edat moderna. Les notícies sobre l'ús del CER en català antic eren fins ara ben escasses. Actualment no és present en el parlar espontani i és més propi de l'àmbit periodístic i de gèneres formals (com ara l'acadèmic o el jurídic). Sovint havia estat considerat com a nou i espuri, d'influència francesa.³ Pot, doncs, resultar fins i tot sorprenent de trobar-lo des d'èpoques reculades i fins a l'edat moderna i amb sentits molt acostats als contemporanis.⁴

En els darrers anys ha crescut acceleradament la bibliografia sobre l'evidencialitat,⁵ tant en llengües en què és una marca gramatical necessària com en aquelles en què pot fins i tot arribar a resultar un concepte d'aplicació difícil. Ja era conegut i estudiat l'ús del C com a recurs per a marcar la font de la informació en llengües romàniques com el francès, l'italià, el portuguès o l'espanyol (Squartini, 2004; 2009; 2010; 2012; Dendale, 2014; Kronning, 2012; Rivero, 2014). Per als nostres fins concrets, ens sembla útil la descripció sintètica que ha fet recentment Dendale (2014: 246) del CER (o *conditionnel de reprise*) francès. Redueix a tres els trets bàsics que el caracteritzen “*a*) le caractère incertain de l'information ou l'incertitude du locuteur; *b*) la reprise à autrui de l'information donnée; *c*) la non-prise en charge de l'affirmation par le locuteur”. Aquesta descripció és prop de la proposada per Pérez-Saldanya (2002: 2644) per a certs usos del C “amb valor evidencial” que advertia en CAT contemporani en textos acadèmics (per reportar el punt de vista d'un altre), periodístics (per marcar que la informació prové de fonts que no es poden confirmar del tot) o, en general, en textos formals (per indicar que es tracta d'informació no confirmada o no assumida). Com veiem, aquestes definicions incorporen el component EP i el EV.

2 Abreviatures i signes especials emprats: a / b: (darrere un segle) primera o segona part del segle; Bcn: Barcelona; CAT: català; C: condicional; CER: condicional evidencial reportatiu; DR: discurs reportat; EDC: estat de coses; EI: estil indirecte; EP: epistèmic -a; EV: evidencial; F: futur; MI: Mallorca; P/EF: parlant o escriptor font; P/EL: parlant o escriptor locutor; R/L: receptor o lector; Vl: València; +: no enregistrat.

3 Cf. la descripció més detallada i ajustada que en fa la GLC (2016: 924).

4 La recerca es fonamenta en els materials extrets dels corpus textuais informatitzats (CIMTAC i CICA) i en despullaments propis.

5 Recordem la definició d'Aikhenvald (2003: 1): “Evidentiality proper is understood as stating the existence of a source of evidence for some information”.

El present article parteix de dos altres treballs previs (Martines, 2015 i 2017) en què descrivim el sorgiment del F i el C temporals en CAT des del llatí i el desenvolupament en tots dos dels valors EP i EV. Allà despleguem les bases teòriques sobre les quals hem bastit la nostra anàlisi; molt sintèticament:

a) D'acord amb Narrog (2012: 278), que actualitza Comrie (1976) i Frawley (1992), entenem el F i el C (com a 'futur del passat') com a formes prospectives, és a dir, "an aspectual category describing the transition from a current state to some subsequent event, which also has temporal, modal, and evidential features". Hi distingim els components a) *temporal*, que remet a un temps posterior al referencial, b) *modal*, lligat al caràcter de predicció de la proposició introduïda: l'esdeveniment és predit i no-factual, i c) *evidencial*, atès que aquesta predicció "is usually based on some kind of evidence". El F, connectat amb l'aspecte prospectiu, assumeix valors subjectius EPs en llengües diverses (Bybee *et al.*, 1994); Narrog (2012: 280) observa que açò ha esdevingut en l'anglès *will*, amb l'itinerari 'prospectiu' > 'F' > 'probabilitat'. Pérez-Saldanya (2002: 2597–2598) ja havia subratllat que les formes prospectives (F i C), com també algunes del passat, poden assumir valors modals en CAT, o almenys, en alguns parlars; de fet, situa F i C entre els temps verbals més vinculats a la modalitat.

b) El sorgiment dels valors EP i EV del F i del C pot ser explicat a la llum de la Teoria de la Gramaticalització, la Teoria de la Inferència Invitada del Canvi Semàntic i com a efecte dels processos de subjectivació i inter-subjectivació, segons han estat desplegats per Traugott / Dasher (2002) i Traugott (2012); per al CAT, Cuenca / Massip (2005), Martines (2013), Martines / Montserrat (2014) i Martines (2015; 2017).

c) Ja al s. XIII i XIVa comencem a trobar en CAT contextos que degueren disparar el desenvolupament de diversos valors modals del F i del C, concretament: F i C concessiu, miratiu, conjectual de provocació de resposta (*elicitation-of-response*) i, finalment, conjectual en contextos de discurs reportat (DR). Es tracta d'un feix de valors de caràcter intersubjectiu que cal atendre a fi de descriure l'itinerari que dugué fins al CER.

d) Cal tenir present ací, abans de descriure el CER, ja dins el s. XIV (cf. § 2.1) contextos que, connectats amb els esmentats en el punt anterior, degueren actuar com a veritables disparadors d'aquest ús del C. Es tracta de contextos que semblen situats a mitjan camí entre el discurs reportat (DR; *représentation du discours antre* [Kronning, 2005]) i el REC, o si més no, el pre-ludien:

- (1) Sent Augustí comfonia mot los iretges per so car éls *preïcaven* entre si que no *seria* pecar qui aucisia Sent Augustí, lo qual disien que era aucidor con a lop (*Vides*, s. XIII, III: 229)

Observem que es reporten en estil indirecte (EI) les paraules d'una tercera persona o font (P/EF) i que aquestes paraules són presentades com a conjectura, com a opinió expressada en C; si no és així, hauria estat prou un present (*és*) (en estil directe) o imperfet (*era*) (en EI). El C ací sembla que marca més el caràcter conjectural de la informació reportada que no el fet que es tracta d'informació presa a un tercer, com prototípicament arribarà a indicar el REC.

Tenim un cas semblant en (2): un fragment de les queixes i refutacions presentades per fra Bernat davant el jutge per uns abusos comesos contra el bestiar de la reina. El text recull en EI i, introduïda per *E dix...*, tota la sèrie de refutacions del denunciante davant els arguments de la part contrària. També ací, si no es tractés d'un ús EP de fra Bernat, n'hi hauria hagut prou amb l'ús de l'indicatiu en passat:

- (2) E [dix *lo dit frare Bernat que*], si les dites bèsties hó cabana de la senyora reyna [...] prèls alcun dampnatge [...], no *seria feyt* en colpa d'ell ne dels frares del Temple (*Pergamins e processos*, 1298: 231)

Casos com (1) i (2) podrien actuar com a *bridging contexts* (Evans / Wilkins, 2000: 550; Traugott, 2012; Martines / Montserrat, 2013), en la mesura que podrien afavorir inferències invitades que obrissen el pas cap al REC. Molt breument: cal remarcar el caràcter polifònic de les dues situacions d'intersubjectificació. Tenim en tots dos casos:

- a) El P/E_L o *locuteur énonciateur* (Ducrot, 1984; Kronning, 2005; Bres, 2014) responsable de l'enunciació (o E). Concretament, el redactor de la vida de Sant Agustí, en el primer; i l'escrivà de la cort de justícia que pren nota de les declaracions, en el segon.
- b) El R/L o receptor/ lector: els lectors dels textos, en un cas, interessats en la vida de sant Agustí; el jutge i les parts litigants, en l'altre.
- c) El P/E_F o *locuteur source*: els heretges, en el primer; fra Bernat, en el segon.
- d) Les paraules del P/E_F reportades pel P/E_L, és a dir, l'enunciació prèvia (o *e*). És una enunciació prèvia 1) que el P/E_L de (1) va poder sentir als heretges o que, més probablement, li van arribar per una via també reportada (oral o escrita); i 2) que el P/E_L de (2) ha sentit directament i ha escrit durant la declaració de fra Bernat. Aquesta *e* és reportada en

EI i és introduïda dins una estructura sintàctica típica: “verb de dicció (*preïcaven; dix*) + *que* subordinada completiva”.

En tots dos casos el contingut de *e* és presentat com a opinió, com a formulació EP, com una possibilitat que ha estat manllevada al P/E_F: en (1) els heretges consideraven que podia no ser pecat matar sant Agustí perquè, segons deien, era un assassí; en (2) fra Bernat explica que els danys patits pel bestiar de la reina (si s’haguessen produït), no degueren ser responsabilitat seva. Això explica l’ús del C. Ara bé, en ambdós casos, el P/E_L no assumeix com a pròpies les interpretacions conjecturals que reporta.

■ 2 El condicional evidencial reportatiu en català antic: valors semàntics i pragmàtics

■ 2.1 Els contextos de partida

Ja havíem avançat (Martines, 2015) que és al s. XIV quan podem situar els primers exemples de CER en CAT; aquests primers casos encara apareixen en convivència amb usos del C semblants a aquells, com hem vist en (1) i (2), que degueren servir al s. XIIIb de punt de partida per al CER. Es tracta de contextos en què el P/E_L reproduceix en EI la declaració d’algú altre (P/E_F). Són *bridge contexts* que, com a tals, permeten més d’una interpretació i, doncs, són útils per a dibuixar l’àmbit pragmàtic que pogué disparar el sorgiment del CER.

D’una banda, podem veure en aquests casos una declaració del P/E_F presentada per aquest mateix, cal subratllar-ho, en termes epistèmics: la valoració que fa el P/E_F sobre un EDC donat i el seu compromís amb aquesta valoració; i així és reportada pel P/E_L. Aquesta posició EP del P/E_F és marcada com a conjectura, precisament, per mitjà del C, en l’àmbit del passat, i tot això encara dins un context formal de DR en EI. Vegem-ho:

- (3) Ítem, *diu ut supra* que, posat sens prejudici que en les portes de cada [sic per *casa*] del dit Garcia Porcho sien vists alguns colps o trenchs, allò *seria estat feyt* après que-ls dits denunciats se’n foren partits, per lo dit Garcia, per na Bevorguda, mare de aquell, o altres persones, per manament o voluntat (*Justícia criminal*, Vlc, 1378: 193)

És un fragment de les declaracions en un procés: diverses persones (P/E_F) han estat acusades d’haver provat d’accedir per la força a casa d’en Garcia per agredir-lo i d’haver forçat les portes de sa casa; en Garcia abans

havia nafrat un parent dels denunciants. Aquests admeten que l'havien encalçat fins a sa casa per venjar el seu parent però que se n'havien anat, sense causar-li gens de mal, quan aquest havia entrat a casa. Declaren que no es fan responsables dels colps que han aparegut a la porta del tal Garcia i en donen una explicació en C. En aquest cas el C pot ser només un marcador EP introduït pels declarants (P/E_r): ells mateixos ofereixen una explicació en termes de conjectura d'aquells colps (“[allò] devia/ podia haver estat fet després que ells se n'haguessen anat i per altres persones”).

De l'altra banda, com ja veïem que s'esdevenia en usos del s. XIIIb, aquest text pot permetre una altra lectura: cal tenir en compte que, en el context de declaració i de defensa en un procés, resulta potser més convincent que els acusats mostren una posició ferma; hem d'admetre que l'ús del C i, doncs, el marcatge com a conjectura podria haver estat introduït pel P/E_r: l'escrivà que transcriu en EI les declaracions dels denunciats evitaria d'aquesta manera de presentar com a fets allò que són opinions o explicacions d'aquests.

A la primeria del mateix s. XIV, hem atestat el C en textos també de DR en EI que, tot i l'ambigüitat, poden tenir una interpretació encara potser més acostada al CER:

- (4) Ítem *din* [en *Jacme Carreres*] excipièn que la denunciació no à loch, car a volentat e consentent no és fer perjudici ne enjúria alcuna, e si anch en la casa de la dita na Simona entrà de nit o de dia [...], allò *auria fet* ab volentat e consentiment de la dita na Simona, e no per furtrar ni per emblar alcuna cosa (*Cort de Justícia*, VIc, 1323: 247)

De bell nou, és una declaració en un procés: en Carreres ha estat denunciat per na Simona d'haver entrat a la força a l'habitatge d'aquesta, d'haver-la amenaçada amb un ganivet i d'haver-li robat una certa quantitat de diners. La *consecutio temporum* exigeix no un C (*auria fet*) sinó, més tost, un temps de passat en indicatiu que concordés amb el passat *entrà*: ‘diu que [...], si anc (“mai, alguna vegada”) *entrà* a casa de na Simona [...], allò *fou fet* amb consentiment d'aquesta’. Si llegim el procés sencer, confirmem que, efectivament, en Carreres havia estat a casa de na Simona altres voltes i en companyia del marit d'aquesta: això és reconegut, fins i tot, per la mateixa na Simona. Ací, a diferència del que s'esdevenia en (3), el C seria més difícilment justificable com a marcador de la pròpia posició EP del P/E_r; aquesta declaració de l'acusat inclou fets (o, si més no, ho pretén) i no tant una avaluació d'un EDC: en Carreres declara que, quan ell havia entrat a

casa de la denunciante, ho havia fet amb consentiment d'aquesta; no es tracta d'una opinió que l'acusat pogués deixar anar, com es podria interpretar en l'exemple anterior. A més, aquesta asseveració és la base de la seva defensa: no convenia, doncs, que la presentés com a conjectura.

Casos com aquests, encara dins l'esquema formal de la *médiation énonciative* (o DR), ja permeten, en graus diferents, una lectura en clau de *médiation épistémique* (o *evidentialité*), si manllevem els termes de Kronning (2005: 298); com acostuma a ocórrer en els contextos pont, ací ens movem dins una certa ambigüitat i és la situació comunicativa el factor que dispara la inferència. Des del s. XIII (1 i 2) trobem DR en EI en què el C podria ser un marcador introduït pel P/E_F de la seva posició EP davant un EDC, si no fos que els condicionants de la situació comunicativa inviten a inferir (*invited inference*, Traugott / Dasher, 2002) que, més aviat, és del P/E_L de qui parteix el marcatge de la seva pròpia posició EP.

Al capdavant, sense abandonar encara l'esquema de DR, el focus de la subjectivació es trasllada des de la posició EP (o *modus*) del P/E_F davant un EDC a la posició EP del P/E_L davant la informació que aquest pren i reproduceix d'aquell P/E_F: el P/E_L presenta com a conjectura el contingut proposicional (o *dictum*) que manlleua al P/E_F. La inferència que pot disparar això en el R/L, dins una relació metonímica de causa/efecte, podria formular-se així:

- (5) + El P/E_L presenta com a conjectura allò que diu que ha dit el P/E_F +
 → + El R/L entén que el P/E_L no es compromet amb el que diu que ha dit el P/E_F +

No es pot negligir el fet que els contextos comunicatius que degueren facilitar el canvi segueixen un *script* segons el qual s'espera que el P/E_L mantinga la distància davant el *dictum* que reporta del P/E_F: no és esperable que el redactor d'una hagiografia canònica de sant Agustí assumisca el que diuen els heretges contra el sant (1) ni és esperable que l'escrivà que transcriu les declaracions dels acusats en un procés assumisca segons quins elements d'aquestes declaracions (2, 3, 4). Es tracta de la *non-prise en charge* (Abouda, 2001; Dendale, 2014) o *modalisation zéro* (Kronning, 2005), tret EP que acabarà sent bàsic en el CER.

El procés d'intersubjectivació fa un paper fonamental ací: d'una banda, el P/E_L adopta aquesta posició en la mesura que té en compte el R/L i la imatge pròpia que vol projectar sobre aquest; de l'altra, com acabem d'avançar, atès el context comunicatiu i l'*script* que defineix aquest context,

el R/L espera del P/E_L aquesta posició de distanciament i de no assumptió del contingut del que diu el P/E_F.

Per aquesta drecera i com provarem d'il·lustrar ací, sembla que la inter-subjectivació degué condicionar el canvi que va menar el C des de 1) marcador de la posició EP (o *modus*) del P/E_F davant un EDC incorporada pel P/E_L dins el seu DR en EI, fins a 2) marcador de la posició EP i EV del P/E_L davant el *dictum* d'un P/E_F, com veurem, inicialment al·ludit, després cada vegada més indeterminat i, finalment absent.

Podem postular, doncs que el C degué arribar a integrar també aquest paper de marcador EV 1) amb l'esvaïment (*bleaching*) progressiu del P/E_F en el context comunicatiu, i 2) amb la substitució del report en EI del *dictum* i del *modus* del P/E_F per l'al·lusió al *dictum* d'un P/E_F i per l'expressió del propi *modus* del P/E_L davant aquest *dictum*. El P/E_L arribarà a fer servir el C per a donar a entendre al R/L que allò que diu prové d'una font per via oral, escrita i, fins i tot, inferencial, font a la qual correspon la responsabilitat sobre la veracitat del contingut proposicional; i això amb un allunyament progressiu de l'esquema del DR i, hi insistim, amb l'esvaïment del P/E_F. És de molt d'interès per a l'estudi diacrònic que ens ocupa remarcar el caràcter progressiu d'aquest canvi semàntic, a la llum dels testimonis aplegats. De fet, no serà fins a mitjan s. XV quan trobarem el C tot sol com a marcador EP i EV del P/E_L, és a dir, sense altres elements lèxics que puguin remetre a un P/E_F.

■ 2.2 L'evolució

■ 2.2.1

Dins el s. XIV, més esparsament a la primeria i ja de manera més freqüent de la segona meitat en avant, trobarem materials que permeten de descriure la configuració progressiva del C com a marcador EP i EV. La freqüència d'aquest ús augmentarà notablement al llarg de l'edat mitjana i no decaurà durant la moderna, si més no fins al s. XVIII, darrera centúria atesa en aquesta recerca. És freqüent en el registre juridicoadministratiu i cancelleresc (processos, denúncies, cartes); com veurem, però, no és exclusiu d'aquesta mena de textos i es fa trobador també en l'àmbit literari i, fins i tot, en escrits de caire més personal i més acostats al registre informal, com ara dietaris i cartes privades.

Quant al vessant formal,⁶ 1) com a projecció des de l'àmbit en què, com s'ha vist, començà a gestar-se el CER, els testimonis més antics i més freqüents d'aquest valor hereten l'esquema del DR en EI: un P/E_L reproduïx o, més tost, al·ludeix a les paraules d'un P/E_F, presentades dins una subordinada completiva que depèn d'una oració principal introduïda per un verb que remet al P/E_F i al canal (oral, escrit, inferencial) per mitjà del qual ha arribat la informació al P/E_L. Aquest verb pot també expressar el *modus* que el P/E_L reconeix en el P/E_F i, fins i tot, la seva pròpia actitud davant la informació manllevada. Aquest verb pot pertànyer a), inicialment (des del s. XIII–XIV), a l'àmbit de l'emissió d'informació i de l'opinió, genèricament, de la dicció. De bon començament, aquests verbs solen al·ludir a un P/E_F concret; progressivament es fa més freqüent un P/E_F indeterminat, difús. Ens n'ocupem més avall.

b) Posteriorment (des del s. XV) trobarem verbs vinculats a la recepció i la comprensió d'informació i al coneixement (*concebre, descobrir, entendre*,⁷ *mostrar, llegir, oir, pervenir a audiència / notícia / sabuda, saber, sentir, tenir entès*, etc.). Com es mostra en Martines (en premsa), aquests verbs remetent a una font difusa d'informació i connecten amb l'esvaïment de P/E_F i amb l'accentuació del paper del C com a marcador també EV; vet-ne una mostra:

- (6) *Sentit havem* que alguns, moguts per malícia, *se sforçarien* e de fet *haurien cominat* suscitar debat, plet e qüestió en la canongia e pebordria que lo honorable micer Johan Marromà [...] obté en aquella Seu (*Cartes d'Alfons Borja*, VIc, 1445: 162)
- (7) *Entés havem* que en aqueix loch *se trobaria* hun malalt de llebrosia (*Epistolari II*, VIc, 1463: 372)
- (8) Com a *notícia y sebuda* del procurador y promotor fiscal de nostre cort eclesiàstica *sia provengut* que algunes persones [...] *tindrien* llibres, breus e altres scripturas en e ab las quals *haurien perpetrat y perpetrarien* diverses maneres de metzines invocant los dimonis, fahents sortilegis [...] (Edicte episcopal, MI, 1499; Miralles (ed.), 2006: 330)
- (9) Joan de Castilla, secretari de la Inquisició, ha aportat en recado a sas senyories il·lustres, de part dels reverents pares inquisidors, concistent en què *tenia antès* que alguns oficials de la Generalitat, a la ciutat de

6 Presentem una descripció molt succinta dels contextos formals en què apareix el CER a la llum del nostres materials. Ací ens ocuparem només del tipus 1a). Per a l'estudi de la resta de contextos, v. Martines (en premsa).

7 Sobre el paper evidencial del verb *entendre*, cf. Antolí (2015b).

Gerona, *se haurian conferit* en casa de Aleix Gaubert, prevere, commissari del Sant Offici, a fi de regonexar-la (*Dietaris Generalitat* X, Bcn, 1703: 398)

c) Des d'aquella mateixa època, hi pot haver altres verbs, de caire EV, en contextos en què s'infereix que la informació ha estat manllevada; cf. amb *parer* (Antolí, 2015a):

- (10) *Par*, senyor, que, essent mort en Roma lo dit mestre Pere Riera, *seria stat impetrat* per mort d'aquell, de nostre sant pare, lo dit benefici per un appellat Melchior (*Cartes d'Alfons Borja*, Vlc, 1453: 195)
- (11) Vostra letra [...] havem reebut, notificant-nos de certs moros d'aquest regne [...]. Los quals dits moros *par* portaven ab si dos adalils naturals d'aquest regne, [...] e *serien stats presos* a vida xiii moros e les dos mores, e portats a aqueixa vil·la tots (*Epistolari* II, Vlc, 1463: 296)

2) La referència a la font pot expressar-se també per mitjà d'adjunts oracionals parentètics, prototípicament introduïts per *segons*; cf. més avant (29, 30, 37, 45, 55, 62), amb verbs de dicció del tipus *1a*), i els següents:

- (12) Senyor, *segons los ardots* que occoren ací de Nàpols per la via de Messina e d'altres lochs, *parria* que'l comte de la Marcha *seria* ja *entrat* en Nàpols e *hauria fetes* bodes ab la reyna e's nomena rey e, en la jornada que entrà, *hauria pres* un capità nomenat Esforça (*Epistolari de Ferran I*, Catània, 1415: 455)
- (13) son nabot rey de Napols qui *seguons informacio* es gerrajat per lo rey Rayner Macellesos e Janovesos qui *aurien armades* per la dita raho xxii galeas (*Ardits*, Bcn, 1459: 335)
- (14) E, *segons par*, *seria arribat* aquí ab la dita mora en aqueixa vila (*Epistolari* II, Vlc, 1466: 386)

3) Poden aparèixer, a més, elements lèxics que permeten recuperar metonímicament el P/E_F; es tracta de referències a una font escrita o oral (una carta, una notícia, un rumor...):

- (15) E ell dit açò a poc de dies ageren *ardit* com don Pedro per cert *auria pres* lo dit castell (*Cartes Jaume II*, Elx, 1310: 391)
- (16) scrivim a vostra majestat, sentim, emperò, que alguns tacanyts e mals hòmens, sens redubte algú, que no han, prenants *una veu vana*, sens

fonament algú –que vostra senyoria *hauria dit e voldria* que tots los moros d'aquest regne sien reduïts christians–, se lexen dir e sembren paraules molt stranyes e perilloses (*Epistolari II*, Vlc, 1456: 294)

- (17) *essent pública la notícia* de què dits [*bens*] *serien ocultats* no sols en casas seculars sinó també en casas de ecclesiàstichs y en llochs sagrats o monestirs y convents (*Dietaris Generalitat IX*, Bcn, 1696: 593)

4) Com s'ha avançat, fins a mitjan s. XV no comencem a trobar el C com a únic marcador EP i EV en aquests contextos de represa i, així i tot, amb una freqüència baixa:

- (18) [*lo rey*] dix-li [*a Curia*] que havia entreoyt que [*lo Sangler*] volia parlar ab Curial sobre algunes follies que li *serien estades dites* [*al Sangler*] (*Curial*, 1440–1450: 189)
- (19) Seguí's que [...], hanà a al palau episcopal e, per causa de certes paraules massa injurioses dites per alguns del dit palau [...], *hauria trencades* les portes del dit palau (*Cartes d'Alfons Borja*, Vlc, 1453: 200)
- (20) Joan Baptista de Cortada [...] és estat capturat per lo batlla de Castelltersol assistint dit Cortada en una regonexensa se feya en dita vila ab lo motiu de què lo *hauria trobat* ab pistoles (*Dietaris Generalitat X*, Bcn, 1701: 5)

Cal remarcar que, a diferència del que s'esdevenia en els contextos pont, 1) la reproducció dels mots del P/E_F és, en general, desplaçada per una al·lusió sintètica a la part evocada del discurs d'aquest; 2) la presència del P/E_F és progressivament més difusa, fins a arribar a ser obviada; i 3) el procés de semantització i gramaticalització permetrà que el C pugui aparèixer tot sol com a marcador EP i també EV, sense el recurs a verbs introductoris i sense l'expressió de la font de la informació reportada. Atesos els límits d'espai d'aquest article, ací ens limitarem a descriure el procés en el primer estadi: quan el CER va dins una oració subordinada que depèn d'un verb dicció (1a). Pararem atenció quasi exclusivament en els valors semàntics i gramàtics del C i també dels verbs introductoris.

■ 2.2.2

Els exemples en què el CER és introduït per una oració principal amb un verb de dicció representen el 54 % dels materials aplegats. La meitat d'aquests són amb el verb *dir*, el prototípic de dicció. Només en el 17 % dels casos de *dir*, que corresponen cronològicament (convé remarcar-ho)

sobretot a les primeres ocurrències, s'esmenta un P/E_F concret, la informació del qual és incorporada sintèticament dins el discurs del P/E_L. En el trànsit cap al s. XV, es fa cada vegada més freqüent el recurs a un *dir* impersonal: en 3a persona, bé del singular bé del plural. El P/E_L manté sota un vel, difumina la font o la situa dins el terreny del rumor o de la informació compartida per molts.

Podem trobar diverses actituds del P/E_L. Són una constant la no assumptió (real o fingida) de la informació reportada (el no compromís amb la veracitat d'aquesta) i el marcatge d'aquesta com a manllevada: en general, el P/E_L no entra a valorar una informació que és marcada com a no pròpia. Aquesta posició EP i EV pot presentar matisos pragmàtics remarcables, depenent, sobretot, del tipus de vincle amb el P/E_F i amb el R/L, els objectius de la situació comunicativa i el paper que hi correspon al P/E_L. Segons els casos, podem inferir que la informació és presentada simplement com a manllevada, com a no contrastada, com a dubtosa i, fins i tot, com a improbable o rebutjada. Vegem-ne una mostra.

Un correu duia una carta als jurats de València i li ha estat interceptada. Aquests jurats escriuen al marquès de Villena, que n'ha rebuda una altra amb la mateixa informació, perquè els confirme certes qüestions contingudes en la missiva perduda i que el correu els ha explicat de paraula. El text és un bon exemple de polifonia discursiva i, particularment, de la no assumptió de la veracitat del *dictum* del P/E_F (el portador del correu) per part del P/E_L (els jurats); aquests esmenten explícitament el correu com a font de la informació i en demanen confirmació:

- (21) Senyor. Lo vostre correu, portador de la present, segons que-ns ha dit, portava dues letres del senyor rey, una a vos e altra a nos, e que-l senyor duch [...] li pres e retench la nostra, de manera que nos no podem saber res de aço que en aquella era contengut, de que estam en gran desig e, majorment, com aquest [*el portador del correu*] diu algunes noves plaents, si veres son; es a saber: que-l bisbe de Salamanca e mossen Johan Ramirez d'Arellano, missatgers del rey de Castella, *han-rien finat* ab lo senyor rey del matrimoni e d'altres afers, on pregam afectuosament a vos senyor [...], que-ns n'escrivats de continent (*Carta dels jurats*, Vlc, 1374: 103)

El procurador de la reina Violant s'oposa a les mesures de sanejament que volen dur a terme els jurats de València. Aquell al·lega que aquestes

mesures afecten la jueria, àmbit sota jurisdicció de la Corona. Ací el *dictum* del P/E_F, marcat amb el C, no és compartit, i és, fins i tot, rebutat pel P/E_L:

- (22) E lo vostre procurador façe obstacle en les nostres donacions *dièn* que'ls dits valls, o la part d'aquell que està davant la juheria que solia ésser, *serien* vostres, ço que nosaltres ignoram. E creem que, pus juheria no y ha, los valls són reduïts e tornen en la ciutat, axí com tots los altres. E com no u feessen, tant és poca cosa e sùtzea e enlegín la ciutat, que no creem que'l dit obstacle se façe de vostre manament e voler (*Epistolari I*, Vlc, 1402: 90)

En aquest mateix corpus documental, és interessant el cas següent: ací el C permet al P/E_L (els jurats) distingir allò que és un argument adduït pel P/E_F (el bisbe de Girona) i no compartit pel mateix P/E_L d'allò que són fets, expressats en indicatiu. En Bovet, nat a Girona i ciutadà de València, és mort sense fills; el bisbe reclama la meitat dels bens d'en Bovet. Els jurats s'adrecen al regent de la cancelleria reial: addueixen arguments legals contra aquesta pretensió i li pregunten que els faça arribar al rei:

- (23) Lo bisbe de Gerona s'és avisat que'l dit En Ramon Bovet era de Gerona o de son bisbat, de loch on ha intestia e exorquia, e per aquesta rahó aquí, en Barchinona denant jutge, ell demanà al dit En Bovet, o als marmessors e detenidors de sos béns, la meytat o certa part d'aquells que *diu* que li *pertanyeria* per dret d'exorquia (*Epistolari I*, Vlc, 1405: 79)

En el context d'intersubjectivació que descrivíem adés, el C pot servir per a expressar una no assumptió, diguem-ne, fingida de la informació manllevada al P/E_F, un distanciament simulat: el P/E_L hi pot recórrer per fer veure que no es compromet amb la veracitat d'aquesta informació, per fer veure que són dades adduïdes per una font i que s'han de confirmar. I això perquè ho exigeix el tipus de relació que estableix amb el R/L. És el que observem en el document següent de mitjan s. XV:

- (24) són recorreguts a nosaltres los vicaris generals de nostre sant pare e encara lo capítol de la Seu [...] *dients* que vostra senyoria *hauria scrit* als dits oficials tinguessen manera que les germanes del dit nostre sant pare acullissen en lo palau bisbal de la dita ciutat la senyora infanta relictà del senyor infant don Enrich (*Cartes d'Alfons Borja*, Vlc, 1457: 257)

Cal remarcar que el text comença referint que el R/L (el lloctinent general) havia adreçat cartes al governador i al batlle general per pressionar-los que duguessen a terme un contrafur. L'existència d'aquestes cartes és presentada com un fet i no és posada en dubte. Aquesta pressió ha arribat als vicaris del Papa i al capítol de la Seu. Aquests se'n planyen als jurats de la València, els quals s'adrecen al lloctinent general perquè esmene el contrafur. Els jurats marquen amb el C la part del contingut de les cartes que ha provocat les protestes i que els ha estat reportada pels denunciants; això els permet fer veure que se'n mantenen al marge: és una denúncia que no fan exactament ells mateixos sinó que els arriba d'una altra instància. Això no lleva que, al llarg del text, hi haja indicis de rebuig del comportament del lloctinent general, no ho oblidem, un superior jeràrquic, i del suport que donen els jurats a la denúncia.

La necessitat de reproduir el procediment segons el qual s'ha arribat a constatar i a denunciar un delictes duu a donar constància de la seqüència seguida en la transmissió de la informació sobre l'afer. Cf. en (25) una anotació del *Llibre del mostassaf* de Mallorca:

- (25) Fou proposat per lo dit honorable misser Bonifaci Morro altre dels dits honorables Jurats *dient* com en los dies prop passats lo honorable en Palay Unis donzell, [...] faent la prova acustumada fer dels vins de les tavernes e cellers de la dita ciutat [*de Mallorca*], *seria stat atrobat*, que per los taverners o senyors dels dits vins *seria stada feta* mescla d'aygua e de altres àvols mixtures e vin agra e vins podrits (*Mostassaf*, MI, 1459: 132)

El C *a)* serveix ací per a expressar que P/E_L no entra a valorar la veracitat del fet que el vi haja estat adulterat: no debades consta en el mateix document que, sobre la base d'aquesta informació, es va sol·licitar al Consell de Mallorca que prengué mesures a fi que s'evités aquesta adulteració. No correspondria que es sotmetés a consideració la veracitat de la informació fornida precisament per qui té la competència en aquesta matèria: el mostassaf ha fet fer la recerca i ha arribat a la conclusió que hi ha adulteració del vi; és a ell qui correspon donar aquesta informació als jurats. El C, *ahora, b)* permet remetre al P/E_F, el mostassaf, com a font, en aquest cas, fiable de la informació, a partir de la qual el jurat misser Bonifaci Morro informà l'autoritat sobre el delictes.

■ 2.2.3

D'ençà la darrerria del s. XIV i ja dins el s. XV, esdevenen majoritaris els contextos en què la font d'informació es fa cada vegada més difusa. Predominen de molt les ocurrences de *dir* amb valor impersonal del tipus *es diu que, diuen / m'han dit / deien*: el 83'33 % del total. És aquest un recurs que permet velar el P/E_F. A la llum dels nostres textos, podem suggerir que això deu respondre, fonamentalment, a dues motivacions: *a)* perquè precisament el que pretén el P/E_L és fer veure al R/L que es tracta d'una qüestió de coneixement públic i que no parteix d'una única font, potser implicada en el contingut reportat; *o b)* perquè el P/E_L reporta rumors o informacions i denúncies no contrastades. En aquest cas, pot ocórrer que la font siga coneguda del P/E_L i li convinga de velar-la: aquest recurs li permet de situar el *dictum* del P/E_F dins el terreny del rumor i no dels fets i, doncs, reduir-ne la veracitat davant el R/L. Això mateix li pot permetre d'accentuar l'aparent o real no assumptió de la informació: es presenta davant el R/L simplement com a transmissor d'una informació que li ha arribat per canals indeterminats, no necessàriament assumits o contrastats. Això té una especial incidència en contextos en els quals, com vèiem adés en (24), hi ha una relació de subordinació davant el R/L o en els quals el P/E_L vol projectar una imatge d'objectivitat quant als fets reportats o mantenir-se'n al marge.

Al capdavall, açò té molt a veure amb els usos contemporanis del CER. Aquest esvaïment de la font afavoreix que s'accentue el paper del C com a marcador EP i EV.

Podria trobar-se dins la motivació *a)* el text següent del s. XIVb. Un pastor, en Bernat Ferrer, denuncia davant els jurats que ell i un company han patit un assalt i un robatori; segons explica, el company ha resultat mort en l'atac i el ramat, desatès i, doncs, segrestat pel procurador de Benaguasil. Els jurats expliquen al procurador els fets segons la “relació e clams d'en Bernat Ferrer” en EI i en indicatiu, combinat amb dos passatges en C:

(26) E com los pastors li dixessen [*a l'assaltant*] que no li darien res, pus no feyen alcun dan e lo dit bestiar era d'om vehí de València, lo dit hom ab la ballesta qui prè la dita capa del fato, *se diu* que *hauria haüdes* noves ab pastors del dit bestiar per raó com aquell, sens deguna raó, *hauria pres* la dita capa, en tant que lo dit hom parà la ballesta e encalçà los dits pastors, qui per por de la dita ballesta fugiren./ [...] E axí romàs lo dit bestiar sens guarda alcuna, lo qual se diu que de manament vostre *seria estat pres e secrestat* e més tot en I ramat. Per la qual

raó lo dit En Bernat Ferrer pregava a nosaltres que sobre açò li proeïssem de remey de justícia (*Epistolari I*, Vlc, 1398: 325–326)

Com bé admeten els jurats, l'afectat per l'assalt ha estat la seva font d'informació i, a més, sembla que hi donen crèdit: “E nosaltres, hoida tal relació, havem d'aquest fet gran desplaer per lo dan que a cascuna part se'n segueix”. Fer servir el C i velar el P/E_F els permet de donar a entendre que mantenen la distància davant aquesta informació i que es tracta d'una reclamació basada en fets no sols coneguts per aquesta font, tan implicada en l'afer: ja és una cosa pública.

Són majoria els exemples que hem trobat connectats amb la motivació *b*), sobretot ja del s. XV. D'una banda, n'hi ha en què el P/E_L simplement remet a una font inespecífica i es refereix a rumors, a informació no contrastada; amb això remarca i preserva la seva pròpia posició davant el R/L sobre la veracitat de la informació. Tot i que, com veurem, també apareix en textos de caire oficial, aquest ús sovinteja en escrits literaris i també més informals i personals:

- (27) Qualsque quinze dies ha [...], en aquesta ciutat és stada atrobada acaptant una fadrina apellada Johaneta, de edat de huyt anys, poch més o me[n]ys, la qual *se diu haurie* ací *menada* una dona apellada Na Marió, de aqueixa ciutat, qui era venguda veure una sa thia (*Epistolari II*, Vlc, 1443: 366)
- (28) Dimecres XXVI. Lo dit die [...] en Johan Bruio sotsindich [...] intra en les naus [...] [*d*]en Jacme Terre e den Perot Johan qui eren juntes en la plage de la mar de Barchinona per presentarlos certa requesta en effecte continent que com *se dignes* que ells *haurian preses* vitualles de vassalls del Rey de Castella [...]. E dubtant no fos contra los capitols de la pau del dit Rey de Castella per quels requeria que ab les dites vitualles sen anasen e no descarregassen (*Ardits*, Bcn, 1448: 61)
- (29) *recusarien*, segons *se diu*, a aquell pagar [vint-huyt lliures per omnia pensió de un censal] al amat e feel conseller nostre micer Anthoni Riquer (*Estudi General*, Tàrrrega, 1465: 139)
- (30) E stant ell, dit regent la governació, fora la ciutat de Gerona, los quals delats, segons *se diu*, *haurien comesos* alguns delictes dins la dita ciutat (*Lletres reials de Girona*, Bcn, 1487: 923)
- (31) Eestic ab ànsia d'aquí [*de Tortosa*], que m'han dit que, des que io só partit, lo temps *se seria embarassat* (*Epistolari del s. XV*, Bcn, 1495: 57)

- (32) Viu a la senyora tia, està molt bona, besa les mans de vostra senyoria. Tenia noves que'l comanador Ycart era mort. Encara no'ns àn fet posar dol perquè la nova venia de Nàpols y ell *diuen* que *seria mort* en Sisília. No sé si serà certa, bé voldria que no, que era u dels bons del linatge (*Cartes d'Estefania*, 1534: 101)
- (33) *Diu-se* que lo duc de Savoia, malcontent del tracte havian tingut lo duc de Lerma y don Pedro Franquesa a sos fills com eran en Espanya, havia donada rahó al Papa del modo del govern del rey, y que lo Papa *auria scrit* al rey en sustantia que miras per son patrimoni (*Dietari Pujades II*, Bcn, 1606–1610: 43)
- (34) *Diu-se* que ell y lo bisbe de Tortosa *serian* morts de paciò de ànimo de las turbulèncias que corren en Barcelona (*Dietari Pujades III*, Bcn, 1622: 122)

D'una altra banda, n'hem aplegat en què el factor de la intersubjectivació hi juga d'una manera més complexa; vegem-ne alguna il·lustració. Comencem per un dels pocs casos del s. XIVb: els oficials del comte Dénia havien capturat una barca armada de València, juntament amb els tripulants i el comissari dels jurats d'aquella ciutat; segons sembla, això ha estat perquè aquests darrers havien detingut al port de Dénia una altra embarcació que treia il·legalment mercaderies del Regne:

- (35) Per lo patró de la barqua armada, la qual nosaltres [*jurats de València*] per ordenació de privilegis reyls en guarda de la treta dels blats e altres victualles de Regne de Valencia, som estats certificats que vosaltres havets preses en P. Rossinyol, comissari, e altres hòmens de la dita nostra barcha, per ço com *se diu* que *hauriem presa* en lo port de Denia una barcha carregada de garrofa que anava o s'aparellava d'anar a Mallorches, de la qual cosa havem gran maravella e desplaer (*Carta dels jurats*, Vlc, 1375: 113)

Observem com s'hi recorre a l'indicatiu (*havets preses*), introduït per un rotund *certificar*, i a la remissió a una font específica (*lo patró*) per fer referència a allò que és assumit com a fet objectiu pel P/E_L (els jurats): la detenció de la seva barca armada pels de Dénia, segons informació del patró mateix. Paral·lelament, observem com es fa servir el C (*hauriem presa*) i es remet a una font difusa (*se diu que*) per a expressar la distància del P/E_L davant l'acusació que presumiblement han adduït els de Dénia per dur a terme la seva acció. Aquesta posició va d'acord amb el raonament del P/E_L:

no entra a considerar si efectivament s'ha produït o no la detenció de l'embarcació que mercadeja il·legalment perquè, addueix, “si la dita nostra barcha armada ha presa la dita barcha [...], hauria-ho fet permetent privilegis reyal”; i, encara més, remarca que l'actuació dels de Dènia ha estat contrafur: “no us degrets pendre per dret vosaltres mateix, mas escriure'n a nos qui us fariem fer la rao o clamar-vos-hen al portantveus de governador qui te loch del senyor rey en lo Regne” (p. 113).

Vegem ara com la reina Maria (P/E_I) s'adreça al procurador reial en la cort pontifícia: vol que siga confirmat fra Joan Satriella com a abat d'un monestir; el Papa, atenent a informacions insidioses, sembla que ha donat l'abadiat a un altre candidat. La reina demana al tal procurador que explique què ocorre directament al Papa. El P/E_I presenta les acusacions com a insídies que provenen de persones indeterminades (P/E_I): rumors sense fonament; concretament, s'ha dit que aquest candidat no té el suport reial i que, a més, és cismàtic. Tot seguit aporta arguments per rebatre-ho. I tot això sense esmentar directament la més que probable font de la informació: l'altre candidat i els qui li fan costat. Al capdavall, açò és un procediment discursiu útil per als objectius del P/E_I: fer veure que es tracta d'informació a la qual no dona suport i que prové d'algú indeterminat, com s'esdevé amb els rumors i les insídies:

- (36) E açò per algunes funestes e contràries informacions per alguns al dit Pare Sant fetes, com *hagen dit* [...] que letres del dit senyor [rei] no pertexen de mente e que lo dit senyor *seria* de intenció que lo dit bisbe de Castellis hage la dita abadia més avant, que lo dit frare Johan Satriella, *seria* cismàtich e simoníach, de què som meravellada qui ni quals han tant de gosar de dir les letres al dit senyor signades de forma ésser falses, car si no pertexen de mente ni de son voler no les signaria e per consegüent serien falses e del dit frare Johan esser cismàtich e simoníach, lo dit senyor e nós l'avem conagut e l'avem per vertader cathòlich e de bona vida e conversació honesta, e si lo contrari fos, no haguérem per ell supplicat, perquè los qui tals coses affermen prenen massa gran càrrech de allegar e metre avant tal cosa contra voler del dit senyor e nostre (Carta de la reina Maria, Tortosa, 1420; Mutgé (ed.), 2008: 265)

Semblantment, uns frares han estat acusats per altres membres del mateix orde. Els jurats escriuen al cardenal Alfons de Borja en favor d'aquells. Comencen la carta insistint, en indicatiu, en l'“honest a bona vida”

d'aquells i “ordenada segons la regla [...] de lur orde”; i, tot seguit, recorren al C i a *es diu* en referir-se a l'acusació “dels altres frares” i remarquen que es mouen per enveja: les acusacions i els acusadors són així situats en l'àmbit del rumor i la difamació:

- (37) *Diu-se*, emperò, senyor, que, per tant que los frares del dit monastir, segons se afferma, no *haurien seguit* la vida e regla dels altres frares qui's dien de observança, aquells, moguts de alguna enveja, sots zel de santetat, segons *se diu*, *haurien tramés* aquí per informar lo sant pare del dit monastir e frares, posant-los alguns crims e diffamacions, e crehem hauran recorregut a vós, a fi que treballev ab lo dit sant pare que los privilegis del dit monastir sien revocats [...]/ Per tal, senyor, com ací's *diu* que als frares del dit monastir *serien imposats* alguns crims e diffamacions, és necessari vós, senyor, procureu ab lo sant pare [...] (*Cartes d'Alfons Borja*, Vlc, 1445: 165)

El govern de Barcelona fa al rei Joan una sèrie de peticions, entre les quals hi ha la següent:

- (38) Item señor per quan *se diu* que vostra Señoria *hauria fetes* algunes gracies donacions o concessions a singulars persones de bens de ciutadans de Barchinona e habitants de aquella que-us placie de present revocar e aquelles haver per revocades (*Ardits*, Bcn, 1481: 567)

En aquest cas, el govern municipal (P/E_i) evita de fer una acusació directa al rei (R/L): no oblidem que és el text d'un pacte de la ciutat amb el monarca. El P/E_F és velat i presentat com a inespecífic. El P/E_L es distancia del *dictum* d'aquell: l'actuació reial, certament rebutjada; d'aquesta manera, el P/E_L defuig de presentar-se davant el R/L com a acusador que fa un retret directe; alhora, però, gosa mostrar que hi ha hagut aquesta actuació desaprovada o que, si més no, hi ha qui ho ha dit (!), sense que s'hi arribe a comprometre.

Finalment, vegem aquesta carta que adreça la reina Maria (P/E_i) als jurats de Girona (R/L). Sense perdre el to formal i respectuós del llenguatge cancelleresc, hi ha una assumpció clara de la reivindicació dels assaonadors (P/E_F). A més, la lletra inclou una descripció detallada dels efectes negatius que ha tingut l'actuació dels *regidors de la cosa pública*, un recordatori (en termes de retret) de la funció d'aquests per al benestar de la ciutat i una ordre directa perquè resolguen la situació, seguida d'una amenaça subtil de

les conseqüències de no fer-ho. L'ús del C no és casual; serveix al P/E₁ per a marcar aquella part del *dictum* dels denunciants (velats darrere el *se diu*) més difícilment objectivable i més vinculada amb la interpretació dels fets que aquests deuen haver transmès al P/E₁: les suposades intencions dels jurats en la seva actuació:

- (39) La Reyna/ Jurats/ Per part dels assahunadors de aqueixa ciutat nos és feta gran clamor que vosaltres, portants molestament lo privilegi que de Nòs han obtengut, havets imposat cert càrrech de sisa o imposició als dits assahunadors particularment, la qual cosa *se diu hauriets feta* vexant e maltractant los dits assahunadors e favorint los sabaters, corregers e sellers qui se sforcen anichilar lo dit privilegi (*Lletres reials de Girona*, Bcn, 1448: 804)

■ 2.2.4

A més de *dir*, el més freqüent en aquest esquema EV del tipus *hear-say*, tenim als nostres corpus altres verbs de dicció sinònims, tot i que de freqüència menor. Pensem en verbs com ara *afermar*, *al·legar*, *avisar*, *confessar*, *donar color*, *escriure*, *explicar*, *exposar*, *informar*, *notificar*, *participar*, *pretendre*, *proposar* o *significar*, la majoria vinculats amb el registre formal i, sobretot, juridico-administratiu. Els contextos pragmàtics responen als descrits adés per a *dir*; sovintegen els casos en què algú (atès el registre, sovint una instància oficial) es fa ressò d'un rumor, d'una notícia, d'una declaració o d'una denúncia, davant els quals pretén de mantenir distància, i els transmet a una altra instància perquè confirme la informació o perquè hi prengui mesures:

- (40) De les parts de Xinxella *es estat* ara *escrit* aci que en Granada *serien estats passats* de barberia gran nombre d'omens a cavall e quel rey de Granada ab aquells e ab los seus, qui *serien* per tots set milia o pus, se aparel·la sdevenir en aquest Regne (*Carta dels jurats*, Vlc, 1391: 160)
- (41) Per En Jacme Ferrer, mercader, [...] *és stat* denant nosaltres *proposat* que, [...] los dits moros *haurien posat* les dites quatre càrregues a Hoxos Negros, e que per retorn *haurien carregades* en lo dit loch de Torralba quatre càrregues de lana (*Epistolari II*, Vlc, 1412: 218)
- (42) *som stats informat*s com vós tenits aquells en presó per ço car vos *haurien donat entenen*t que *serien* sacadors de forment, per què *serien encorreguts* en grans penes (*Epistolari II*, Vlc, 1419: 200)

- (43) Per part d'En Johan Rossell e d'En Bernat Rossell [...] nos *és notificat* com ells *haurien contractat* matrimoni ab dues donzelles de aqueixa ciutat (*Epistolari II*, Vlc, 1453: 382)
- (44) Lo dit die se tench consell de C jurats en lo qual l'onorable mossen Luis Xetanti [...] *exposa* com atesa la corrent en la present Ciutat que la Ciutat de Valencia hoc e Arago sobre la diferencia e apresonament fet entre la magestat del senyor Rey e del inclit don Carles fill seu e princep de [Viana] *haurien trameses* embaxades al dit senyor Rey (*Ardits*, Bcn, 1460: 351)
- (45) Ab totes les quals dites coses lo dit Johan Bou, *alias* Abraffim Marrocochí, segons verídicament *som stats informats*, amagadament se'n fogí e partí d'aquest ciutat e *seria arribat* en aqueixes parts (*Epistolari II*, Vlc, 1463: 350)
- (46) Per lo reverend mestre Climent de Soldevila [...] *som stats avisats* que [...] lo peatger de aqueixa Ciutat [Lleida] li *haurie fet pagar* per les cavalcadures d'ell y de un scuder, y roba de vestir de son propi ús [...]; del que som molt admirats (*Estudi General*, Lleida, 1511: 198)
- (47) Acordaren e deslberaren sobre lo propossat per los senyós de pahers, *significants* com *haurien aguts* alguns avisos e sentiments (*Estudi General*, Lleida, 1514: 206)
- (48) lo síndich de la present excel·lentíssima ciutat *ha participat* a sas senyories de com en la creu de Sant Francesch *se hauria pres* a alguns ganadés de Rosselló una partida considerable de moneda (*Dietaris Generalitat X*, Bcn, 1702: 205)

Vegem de més prop algun cas amb un joc polifònic una mica més complex que ens permetrà dibuixar els matisos del CER. Els jurats de València (P/E_L) s'adrecen al marquès de Villena (al Regne de Castella) (R/L) perquè resolga un incident ocorregut prop dels límits amb el Regne de València i que havia afectat ciutadans d'aquest regne: els jurats han estat informats per una abadessa de València (P/E_F) que li havien confiscat el blat i els bous que el transportaven des de Castella:

- (49) Senyor. La abadessa de les Menorettes d'aquesta ciutat [...] es estada a nosaltres e *ha·ns explicat* [...], com fos quasi a la exida de vostre marquesat, vers los termes d'aquest Regne, que alcunes guardes de vostra terra li *haurien pres* tots los dits bous, carros e forment, e aquells portats a la vostra vila de Billena, *afferman* les dites guardes que tot allò *seria* perdut per rao de la dita treta (*Carta dels jurats*, Vlc, 1374: 105)

Els jurats eviten d'acusar directament el marquès: marquen amb C la denúncia de l'abadessa i també l'argument que degueren donar les guardes del marquès i que degué transmetre l'abadessa mateixa als jurats. De bell nou, som en un context en què el P/E_L, en evocar el *dictum* del P/E_F, mostra distància precisament davant aquells aspectes que més podrien afectar la comunicació amb el R/L. Atesos l'escassetesa de blat a València i, doncs, la necessitat d'aconseguir que siga alçat l'embargament del forment, cal esquivar l'acusació directa i d'adoptar una posició més conciliadora (“ha pregat [*l'abadessa*] a nosaltres que per nostra letra pregassem e suplicassem a vos senyor d'aquest fet [...]”, p. 106), sense deixar de denunciar el que ha ocorregut.

El govern municipal (P/E_L), preocupat per la bona imatge i la pau social de València, demanen informació als paers de Lleida (R/L) sobre el contingut d'un sermó pronunciat per l'inquisidor Eymerich dins la seu d'aquesta ciutat: segons testimonis contradictoris (P/E_F), ha dit que hi ha heretges a València:

(50) Per alguns zelants –segons dien e appar– la honor d'aquesta ciutat [*de València*], és estat notificat a nosaltres que mestre Nicholau Eymerich, qui's diu inquiridor de pravitat heretical, [...] en públich sermó dins vostra Seu [*de Lleida*], present gran poble, *hauria proposades* formalment III conclusions: la primera, que aquesta ciutat és plena de heretges; la segona, que y havia més de D heretges; e la terça, que tota n'anava a diables. Són altres qui's mostren amichs del dit mestre, *affermants*⁸ que no és ne pot ésser ver ne semblant a veritat que aquell hagués dites tan fades e tan ubertes falsies, mas que açò *haurien suggest* alguns qui bé no la volen (*Epistolari* I, Vlc, 1392: 224)

En aquest cas, segons explica el P/E_L mateix, “ne *aytanpoch volem de ferm dar* credulitat a la proposició de les dites conclusions, ne, per consegüent, proveir-hi tro a tant que'n sapiam la pura veritat” (p. 225). L'ús del C és ací un recurs útil per a marcar la no assumptió d'informacions no contrastades i provinents de fonts diverses i condicionades per interessos també diversos.

El Consell de Cent de Barcelona rep una carta del rei; aquesta és llegida en veu alta. Tot seguit, el missatger reial portador de la carta n'exposa una síntesi:

8 Cf. més avall què diem sobre *aferrar*.

- (51) Lo dit en Canto [*missatger reial portador de la carta*] *exposa* per lo primer cap com lo senyor Rey en favor e utilitat de sos Regnes e terras *hauria deliberat* de foragitar de tots sos Regnes e terras tota natura de draps de lana, inhibint que algun no ni gosas metre (*Ardits*, Bcn, 1449: 88)

Acabada l'exposició, el contingut de la missiva és sotmès a deliberació del Consell, el qual, segons expressa el mateix text, “apres haurian llur reposte: [...] lo dit Consell delibera e conclougue que les dites coses fosse comenades e remeses als dits Honorables consellers e als XXIII ja per ells elegits” (p. 89). També ací hi ha un joc polifònic notable: la veu del rei (P/E_r), continguda en la carta llegida i interpretada pel missatger en Cantó; i l'escrivà (P/E_t) que transcriu, en aquest llibre d'actes, la part del *dictum* que afecta les deliberacions del Consell, unes deliberacions que encara s'havien de dur a terme, cosa que impedia que la proposta reial fos ja assumida. El C és ací un marcador d'aquest joc pragmàtic. Alhora, advertim que el mateix en Cantó pogué veure's empès a recórrer al C en la mesura que també actuava com a locutor.

El redactor dels comptes de les despeses causades per l'execució dels condemnats fa servir el C en referir-se a la confessió que aquells havien fet del seu delictes. Que ja hagen estat executats i, doncs, jutjats i condemnats no impedeix que el P/E_t recórrega al C: evoca el que els condemnats “de sa pròpia bocha” havien declarat. Hem de suposar que no posa en dubte la veracitat de la confessió o, almenys, no entra a jutjar-la. El focus se situa sobre el vessant EV: sobre el fet que el P/E_t ha manllevat la informació:

- (52) Item paguà lo dit regent als dits exactors de la casa dels bans per la despesa de la exequció que fon feta de hun home appalat Bernat Portes, lo qual convecut per testimonis e *confessat* de la sua pròpia bocha que ensemps ab un altre home és anat hora de nit en casa d'en Pons Masana, perlant ab aquell en la entrada, e *hauria indubït* que seyent en al costat del dit Masana, [...] lo dit home, qui era en companyna sua, ha donada una coltalada [...] Item lo jorn paguà lo dit regent als dits exactors per la despesa de la execució que fon feta de una fembra appellade Juliana, de nació de rossos, la qual de sa pròpia bocha e convençuda per testimonis, *ha confessat* que *hauria dites* algunes inonestas de la Verga Maria (Despeses per execucions, MI, 1455; Miralles (ed.), 2006: 272)

■ 2.2.5

Hi ha verbs de dicció (i alguna perífrasi) de caràcter modalitzador que permeten al P/E_L al·ludir al *modus* del discurs del P/E_F, a la seva posició EP. Això, en combinació amb el C, serveix per a subratllar la distància entre l'actitud de l'un i de l'altre. Vegem com els jurats (P/E_L) s'adrecen al marquès de Villena perquè faci justícia a en Bonet (P/E_F) i els reporten la denúncia que aquest els ha presentat. El que cal esperar, segons l'*script* de la situació comunicativa, és que, d'una banda, que l'afectat pel (possible) engany es comprometa i assegure la veracitat de la seva denúncia: vet ací el verb *aferrar*; i, de l'altra banda, que els receptors de la denúncia establisquen una certa distància davant la declaració: es tracta de fets vessats per una font i que cal contrastar i aclarir; precisament és aquest l'objectiu de la carta:

- (53) Pel portador de la present, a qui dien Berthomeu Bonet, carnicer d'aquest ciutat [*de València*], *es affermat* que no ha molts dies *hauria comprats e fets menar* del Regne de Castella certs caps de moltons per Gil Domingueç, vehi de la vila vostra de Villena, lo qual *hauria baratats e venuts* a gran barreig, car era mercenari, e no y havia part, cent dels dits moltons a Domingo Daroqua [...], sense sabuderia del dit Berthomeu [...]; los quals [*moltons*], axí baratats *serien estat trobats* en la dita cabana [*de Mateu Godes*] (*Carta dels jurats*, Vlc, 1392: 178)

El clergat de València (P/E_F) es resisteix a acceptar el nomenament fet pel Papa Eugeni d'en Nicolau de Montsoriu com a canonge de la Seu: asseguren que aquest nomenament fou revocat pel concili de Basilea. En una estratègia discursiva semblant a la de (36) i (38), els jurats (P/E_L), defensors de la legitimitat d'aquest nomenament, s'allunyen d'aquest argument i s'adrecen al rei Magnànim perquè intervinga a favor d'en Montsoriu:

- (54) E per ço que *s'afferma* que per lo concili de Basilea totes les gràcies spectatives del dit Eugeni *serien stades revocades e cassades* lo derrer dia del mes de juliol de dit any (*Cartes d'Alfons Borja*, 1440: 147)

El cardenal Alfons de Borja persegueix fra Lleó Beneyto, lloctinent d'inquisidor. Aquest havia adreçat una carta al rei Magnànim perquè l'emparés, carta que va ser interceptada pel cardenal i no arribà al rei. Els jurats de València (P/E_L) exposen el cas al monarca i, no gosant comprometre's explícitament amb la denúncia contra el cardenal, formulen el fet en C i

situen la font dins l'àmbit del rumor (“segons s’aferma”), d’un rumor que no deu mancar de fonament:

- (55) passant per Roma lo correu qui la portava e sentint lo dit cardenal que aquell portava la dita consulta e letres del dit governador sobre la matèria, les hac a sa mà e *hauria detengudes*, segons *se afferma*, en tal manera que vostra senyoria no ha haüd notícia de la dita consulta. Tot açò, senyor molt excel·lent, se infereix e pot inferir ésser axí fet e seguit [...] (*Cartes d’Alfons Borja*, Vlc, 1453: 193)

En aquesta línia hi ha *al·legar*, verb que pressuposa una presa de posició: ‘Aportar una prova, un argument, una raó com a fonament a favor d’una opinió, a favor d’una mesura, en contra d’una opinió, en contra d’una mesura’ (DDLc). El text de (56) respon a la situació següent: Misser Bernat Pinós no ha estat contractat com a catedràtic per l’Estudi General de Lleida; en lloc seu, s’hi ha nomenat misser Sblada. Cal advertir que, d’una banda, els paers la ciutat (ací el P/E_i) havien acceptat el nomenament, per consell d’alguns doctors de la ciutat; de l’altra, els calvaris del Capítol i de l’Estudi s’estimaven més misser Pinós. El fragment mostra com el P/E_L es fa ressò de l’al·legació presentada contra del nomenament per misser Pinós, part afectada: lesiona els privilegis de la ciutat:

- (56) e *sie al·legat* per lo dit micer Bernat e per alguns altres [*els calvaris del Capítol i de l’Estudi*] que açò *serie fet* en lesió dels privilegis de la Ciutat e de açò sien stades donades algunes requestes e protestes a ells (*Estudi General*, Lleida, 1435: 122)

D’una banda, el verb *al·legar* permet atendre l’actitud del P/E_F. De l’altra, el P/E_i amb l’ajut del C marca la pròpia posició davant un argument manllevat al P/E_F, la solidesa del qual encara cal confirmar; de fet, els paers (P/E_i) decideixen de posar l’afer en mans d’una junta de prohoms.

Aquest matís modal s’accentua en *pretendre* (‘Voler que una cosa sigui reconeguda com a certa?’; DCVB, DDLc) o en *voler dir*. Subratllen més marcadament que el P/E_F no es limita tan sols transmetre un contingut proposicional al P/E_i: hi posa la intenció, s’hi compromet. Simètricament, amb això s’accentua el paper EP i EV del C: P/E_L no fa seu aquest contingut, que atribueix clarament a la font, és a dir, que allunya de si mateix, i la veracitat del qual presenta com a pendent de confirmació (61, 62), com a rumor (57, 59), com a clarament improbable (58) o, fins i tot, és rebutjada (60):

- (57) lo rey Xich de Granada, ab molt gran poder de gent d'armes a cavall e a peu, ha pres audàcia e és entrat ab gran empresa en les parts de Castella, entre Múrcia e Llorcha, e ab ell Alfonso Fajardo, lo qual en ses obres demostra ésser més moro que christià, e alguns *volen dir seria* ja renegat (*Epistolari II*, Vlc, 1451: 279)
- (58) Lo dit cardenal impetrà de nostre sant pare cert breu de comissió [...] contra lo dit frare Leó, *pretenent* que lo rompiment que lo dit governador *hauria fet*, ab gran rahó, de les portes de la dita presó del dit cardenal, *hauria fet* a instància e per obra del dit frare Leó, de la qual cosa no ha pogut constar per neguna via (*Cartes d'Alfons Borja*, Vlc, 1453: 192)
- (59) stant [Gerònim] ja axí al peu de la forca, a instància del stament militar, que havia recorregut al governador *pretenent* que lo dit Gerònim *seria* noble e, per consegüent, no podia ésser axí exequat ni penjat, lo dit governador manà sobreseure en la dita execució e féu tornar lo dit Gerònim a la presó comuna, en no poch scàndel e murmur de tot lo poble per la mala fama e mala oppinió e concepte que lo dit Gerònim [...]. A nosaltres, senyor, no resta altre remey, per punir e reprimir los crimosos e malfactors, sinó la exequció de procés de absència, qui és la pupil·la del vull, e per lo qual majors e menors redupten e van en egual grau (*Epistolari II*, Vlc, 1468: 352)
- (60) car yo veig açí venir en la cort del senyor rey embaixadors del papa per contractar matrimoni de son nebot, que *volen dir* alguns *seria* fill, ab vostra altesa; e d'altres parts n'i veig del rey de Nàpols, del rey d'Ongria e del rey de Chipre (Martorell, *Tirant*, 1490: 383)
- (61) E lo magnífich micer Grau Mascaró, syndich de Vilafrancha de Panadès, alsà son discentiment per a poder-se obrir lo balans y que los advocats puguen veure los pretesos agravis de la habilitació, com ha refferit lo promovedor ecclesiàstich y militar. [...] per a què los advocats miren, vejen y entenguen los agravis *se pretén serien estats fets* ab la dita habilitació (*Corts de Montsó*, 1585: 145)
- (62) Als quals pròmens fonch proposat per los honorables de pahers com ja sabien com en les presons comunes de la present ciutat estava pres e detengut hun moro que se diu Jussí Almodèfer, per rahó que dit moro, segons *se diu e pretén*, *haurie comès e perpetrat* cert crim en la persona de hun nunci del Conservador del Studi de la present Ciutat nomenat Berthomeu Ponts (*Estudi General*, Lleida, 1518: 210)

Color havia desenvolupat en CAT antic el significat de 'Aparença enganosa, ficció' (*DCVB*), '(Falsa) aparença' (*DECat*, s.v. *color*, 840a: 54); hi

havia els derivats *colorar* ‘Dissimular, fer veure una cosa diferent d’així com és’ o *acolorar* ‘Dissimular, representar artificiosament alguna cosa en una manera diferent d’així com és’. Connectada amb aquest sentit, hem atestat +*donar* o *dar color* si més no des del s. XIIIb, amb el sentit, potser inicialment, de 1) ‘Fer que una cosa tinga aparença d’una altra’ fins a 2) ‘Presentar com a cert o real una actitud, un sentiment, un fet, que en realitat no ho és’:

- (63) I hom era, qui volia mal mortal a I altre, e donà-li a beure la I al altre verín, lo qual no-l acúis, mes *donà-li color* de lebroisia (*Diàlegs de sant Gregori*, s. XIIIb [ms. 1340]: f. 30v)
- (64) no y havem pogut res acabar, *donants color* los destorbants als altres qui fermarien que, si açò fan, caurien en la pena del compromès, e per moltes altres coses no veres persuadints, a fi que desviassen tota bona concòrdia (*Epistolari I*, VIc, 1401: 295)
- (65) dient lo dit Mostaçaf, per *dar color* a la sua violència e injustificat proceiment, que lo dit vi era aneyguat per lo dit Bartomeu contra tota veritat, ab honor parlant, com lo dit Bartomeu no ho haja acustumat (*Mostassaf*, MI, 1446: 272)
- (66) E fingir solen/ tenir dolor,/ per *dar color/* a ses empreses (Jaume Roig, *Espïll*, 1460: 454)

Donar color pren el segon sentit en (67): en Joan Xerez ha detingut a Port Roig (Múrcia) un llaüt valencià amb mercaderia importada d’One (N d’Àfrica) que pertanyia a en Ferrer Ballester, també valencià. El P/E_L, en adreçar-se al Justícia Major de Castella per demanar-li que resolga la situació, ja nega de bon començament tota veracitat a la justificació que el tal Xerez havia donat dels fets amb la col·locació *donar color*. Tot seguit, concreta aquesta justificació, manllevada i expressada en C. La no assumptió del *dictum* del P/E_F és arredonida afegint arguments que rebaten la posició d’en Xerez:

- (67) E jassia, sènyer, que·l dit Johan Xerez *haja donada color* a la presa al dit laüt, ço és, que·l dit càrrech *hauria carregat* a Hone un juheu, ja per ço lo dit càrrech no és del dit jueu, ans és del dit En Ferrer Ballester, segons nosaltres sabem certament per altres contractes de forment que fa ab nosaltres, portador de Hone, e sabem que·l dit jueu fa lla e endreça les feynes del dit En Ferrer, e alcunes veus havem nosaltres escrit al dit jueu, pregant-lo que l’haja per recomanat aquell e ses coses (*Epistolari I*, VIc, 1404: 160)

■ 3 Conclusions

Els resultats d'aquesta recerca són els següents:

a) El CER comença a desenvolupar-se en CAT al s. XIIIb en contextos de DR en EI en què el focus de la subjectivació es trasllada des de la posició EP del P/E_F davant un EDC a la posició EP del P/E_L davant la informació manllevada al P/E_F: el P/E_L presenta com a conjectura el *dictum* pres al P/E_F.

b) El sorgiment del CER com a marcador EP i EV va seguir un procés gradual caracteritzat 1) per l'allunyament progressiu de l'esquema de DR i la substitució de la reproducció en EI del *dictum* i del *modus* del P/E_F per l'al·lusió al *dictum* d'un P/E_F (cada vegada més difús) i per l'expressió del propi *modus* del P/E_L davant aquest *dictum*, i 2) per l'esvaïment de la referència al P/E_F, de manera que el C tot sol arribà (s. XV) a actuar com a marcador EV. El C, doncs, servirà al P/E_L per a donar a entendre al R/L que allò que diu prové d'una font (per via oral, escrita i, fins i tot, inferencial), font a la qual correspon la responsabilitat sobre la veracitat del contingut proposicional.

c) El CER apareix en diversos contextos en CAT antic; fonamentalment 1), encara dins construccions hereves del DR, en subordinades introduïdes a) per un verb de dicció (des del s. XIII–XIV), b) per un verb de percepció (des del s. XV) o c) per un verb més de caire evidencial, com *parer* (des del s. XV); 2) hi pot haver al·lusió a la font per mitjà d'adjunts oracionals paren-tètics, prototípicament introduïts per *segons*; 3) la font pot recuperar-se metonímicament per mitjà d'elements lèxics (referències a una font escrita o oral: una carta, una notícia, un rumor...); i, finalment, 4) des de mitjan s. XV, es comença a trobar el C com a únic marcador EP i EV, sense verb introductor i sense cap altra referència a un P/E_F.

d) D'acord amb el que, amb algunes diferències, s'havia proposat, hi ha dos trets nuclears que defineixen el CER com a marcador EP i EV: la no assumptió (real o fingida) del contingut proposicional manllevat i el marcatge d'aquest com a no propi. Recordem que això connecta amb els contextos descrits ací (1–4) en què degué començar a sorgir el CER: contextos polifònics de DR en què un P/E_L reproduïa el discurs d'un P/E_F marcant-lo com a conjectura. Sobre la base d'aquests dos trets, mútuament implicats, i sota l'efecte de la intersubjectivació, hem pogut veure, a propòsit dels contextos introduïts per un verb de dicció, que el CER permet l'expressió de diversos matisos pragmàtics. Aquests matisos depenen del tipus de vincle que hi haja entre el P/E_L, el P/E_F i el R/L, dels objectius de la situació comunicativa i del paper que hi correspon al P/E_L. Segons els casos, hem pogut advertir que la informació és presentada simplement com a manlle-

vada, com a no contrastada, com a dubtosa i, fins i tot, com a improbable o rebutjada.

e) La presència d'un verb de dicció més o menys carregat de valors modals és un factor que interactua amb el CER: serveix per a expressar el *modus* del P/E_F o del P/E_F. ■

■ Bibliografia

■ Diccionaris i corpus lingüístics

DCVB = Alcover, Antoni / Moll, Francesc de Borja (1985): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma: Moll.

DECat = Coromines, Joan (1995): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial / La Caixa.

CICA = Torruella, Joan (dir.) / Pérez-Saldanya, Manuel / Martines, Josep (2008): *Corpus Informatitzat del Català Antic*, <<http://www.cica.cat/>> [28.02.2017].

CIMTAC = Martines, Josep / Martines, Vicent (dirs.) / Fuster, M. Àngels / Sánchez, Elena (dirs. adjs.): *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis*, Alacant: ISIC-IVITRA / UA.

GLC = Institut d'Estudis Catalans (2016): *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona: IEC.

■ Estudis teòrics

Abouda, Lotfi (2001): «Les emplois journalistique, polémique, et atténuatif du conditionnel. Un traitement unitaire», in: Dendale, Patrick / Tasmowski, Liliane (eds.): *Le conditionnel en français*, Paris: Klincksieck, 277–294.

Aikhenvald, Alexandra (2003): «Evidentiality in typological perspective», in: Aikhenvald, Alexandra / Dixon, Robert (eds.): *Studies in Evidentiality*, Amsterdam / Philadelphia: Benjamins, 1–31.

Anscombe, Jean-Claude *et al.* (eds.) (2014): *Médiativité, polyphonie et modalité en français*, Paris: Sorbonne nouvelle.

Antolí, Jordi (2015a): *L'evidencialitat en català antic: estudi de corpus i acostament segons la gramàtica cognitiva*, Alacant: Universitat d'Alacant (tesi doctoral).

- (2015b): «De la percepció cognitiva a la percepció auditiva. L'evolució del verb *entendre* en català antic (segles XIII–XVI)», *Mirabilia/MedTrans* 1, 46–71.
- Bres, Jacques (2014): «Le jeu dialogiques du futur et du conditionnel français», in Anscombe *et al.* (eds.), 19–34.
- Bybee, Joan / Perkins, Revere / Pagliuca, William (1994): *The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world*, Chicago: University of Chicago Press.
- Comrie, Bernard (1976): *Aspect*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cuenca, Maria Josep / Massip, M. Àngels (2005): «Connectors i processos de gramaticalització», *Caplletra* 38, 259–277.
- Dendale, Patrick (2014): «Le conditionnel de reprise: apparition en français et traitement dans les grammaires du XVIe au XXe siècle», in Anscombe *et al.* (eds.), 243–264.
- Ducrot, Oswald (1984): *Le dire et le dit*, París: Éditions de Minuit.
- Evans, Nick / Wilkins, David (2000): «In the mind's ear: The semantic extensions of perception verbs in Australian languages», *Language* 76, 546–592.
- Frawley, William (1992): *Linguistics Semantics*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Kronning, Hans (2005): «Polyphonie, médiation et modalisation: le cas du conditionnel épistémique», in: Bres, Jacques *et al.* (eds.): *Dialogisme et polyphonie*, Bruxelles: De Boeck, 297–312.
- (2012): «Le conditionnel épistémique», *Langue française* 173, 83–96.
- Martines, Josep (2013): «El verb *estimar* i l'amor hereós i Joan Roís de Corella. Un acostament segons la pragmàtica diacrònica», *Afers* 76, 717–739.
- (2015): «Semantic change and intersubjectification: The origin of reprise evidential conditional in Old Catalan», *Catalan Journal of Linguistics* 14, 79–111, <<http://revistes.uab.cat/catjL>> [28.02.2017].
- (2017): «L'émergence des futurs épistémiques romans. L'exemple du catalan médiéval du XIIIe siècle», in: Baranzini, Laura *et al.* (eds.): *Le futur dans les langues romanes*, Bern: Peter Lang.
- (en premsa): «La gramaticalització del condicional evidencial reportatiu en català antic».
- / Montserrat, Sandra (2014): «Subjectivació i inferència en l'evolució semàntica i en l'inici de la gramaticalització de *jaquir* (segles XI–XII)», *Caplletra* 56, 185–211.

- Narrog, Heiko (2012): *Modality, subjectivity, and semantic change: a cross-linguistic perspective*, Oxford: Oxford University Press.
- Pérez-Saldanya, Manuel (2002): «Les relacions temporals i aspectuals», in: Solà, Joan (dir.): *Gramàtica del català contemporani*, v. 2, Barcelona: Empúries, 2567–2662.
- Rivero, Maria Luisa (2014): «Spanish inferential and mirative futures and conditionals: An evidential gradable modal proposals», *Lingua* 151, 197–215.
- Squartini, Mario (2004): «Disentangling evidentiality and epistemic modality in Romance», *Lingua* 114, 873–895.
- (2009): «Evidentiality, epistemicity, and their diachronic connections to non-factuality», in: Hansen, Maj-Britt / Visconti, Jacqueline (eds.): *Current Trends in Diachronic Semantics and Pragmatics*, Bingley: Emerald, 211–226.
- (2010): «Where mood, modality and illocution meet: the morphosyntax of Romance conjectures», in: Becker, Martin / Remberger, Eva (eds.): *Modality and Mood in Romance*, New York/ Berlin: de Gruyter, 109–132.
- (2012): «Evidentiality in interaction: the concessive use of the Italian future between grammar and discourse», *Journal of Pragmatics* 44, 2116–2128.
- Traugott, Elizabeth / Dasher, Richard (2002): *Regularity in Semantic Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (2012): «Pragmatics and language change», in: Allan, Keith / Jaszczolt, Kasia (eds.): *The Cambridge Handbook of Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press, 549–566.

■ Fonts documentals

- Ardits* = Schwartz, Frederic/ Carreras, Francesc (1893): «*Manual de novells ardots*» vulgarment apellat “*Dietari del Antich Consell Barceloni*”, II, 1446–1477, Barcelona: Imprempta de Henrich Companyia.
- Carta dels jurats* = Cabanes, María (1995): *Correspondencia entre el Consell de Valencia y las tierras alicantinas en el siglo XIV*, Alacant: Diputació d’Alacant.
- Cartes d’Alfons Borja* = Rubio, Agustín (ed.) (2000): *Alfons de Borja y la ciudad de Valencia (1419–1458). Colección de documentos del Archivo Histórico Municipal*, València: Ajuntament de València.

- Cartes d'Estefania* = Ahumada, Eulàlia d' (ed.) (2003): *Epistolari d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*, València: Universitat de València.
- Cartes Jaume II* = Masià, Àngels (1989): *Jaume II: Aragó, Granada i Marroc*, Barcelona: CSIC.
- Cort de Justícia de València* = Diéguez, Maria À. (ed.) (2001): *Clams i crims en la València medieval segons el Llibre de Cort de Justícia (1279–1321)*, Alacant: Universitat d'Alacant.
- Corts de Montsó* = Bingué, Josep M. et al. (eds.) (2010): *Corts generals de Montsó (1585)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Curial* = Ferrando, Antoni (ed.) (2007): *Curial e Güelfa*, Tolosa de Llengua-doc: Anacharsis.
- Diàlegs de sant Gregori* = Alegre, Montserrat (2004): *Diàlegs de Sant Gregori. Retranscripció i estudi lingüístic de la versió catalana de 1340*, Barcelona: Universitat de Barcelona (tesi doctoral).
- Dietari Pujades* = Pujades, Jeroni (1975): *Dietari de Jeroni Pujades, II (1606–1610) i III (1621–1625)*, Barcelona: Fundació Vives Casajuana.
- Dietaris Generalitat IX* = Sans i Travé, Josep Maria (dir.) (2005): *Dietaris de la Generalitat de Catalunya (1689–1701)*, v. 9, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Dietaris Generalitat X* = Sans i Travé, Josep Maria (dir.) (2007): *Dietaris de la Generalitat de Catalunya (1701–1703)*, v. 10, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Epistolari de Ferran I* = Rodríguez López, Carlos (2004): *Epistolari de Ferran d'Antequera amb els infants d'Aragó i la reina Elionor*, València: Universitat de València.
- Epistolari del s. XV* = *Epistolari del segle XV* = Martorell, Francesc (ed.) (1926): *Epistolari del segle XV. Recull de cartes privades*, Barcelona: Barcino.
- Epistolari I* = *Epistolari de València, I* = Rubio Vela, Agustí (ed.) (2003): *Epistolari de la València medieval, I*, València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Epistolari II* = *Epistolari de València, II*, Rubio Vela, Agustí (1998): *Epistolari de la València medieval, II*, València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

- Estudi General* = Lladonosa, Josep (1970): *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Justícia criminal* = Narbona Vizcaíno, Rafael (1990): *Malhechores, violencia y justicia ciudadana en la Valencia bajomedieval*, València: Ajuntament de València.
- Lletres reials de Girona* = Arnall i Juan, M. Josepa (2000): *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293–1515)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- Miralles, Joan (2006): *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII–XVI*, v. 1, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 133–134.
- Mostassaf* = Pons, Antonio (1949): *Libre del Mostassaf de Mallorca*, Mallorca: CSIC.
- Mutgé, Josefina (2008): *El monestir benedictí de Sant Pau del Camp de Barcelona a través de la documentació de cancelleria reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1287–1510)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- Pergamins e processos* = Guinot, Enric (ed.) (2011): *Pergamins, processos i cartes reials. Documentació dispersa valenciana del segle XIII*, València: Universitat de València.
- Espill* = Roig, Jaume (2010): *Espill*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Tirant* = Martorell, Joanot (1990): *Tirant lo Blanch*, València: Generalitat Valenciana.
- Vides Vides* = Maneikis, Charlotte / Neugaard, Edward (eds.) (1977): *Vides de Sants Rosselloneses*, v. 3, Barcelona: Dalmau.
- Josep Martines, Universitat d'Alacant, Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA / Departament de Filologia Catalana / Institut d'Estudis Catalans / Acadèmia Valenciana de la Llengua, Apartat de correus 99, E-03080 Alacant, <josep.martines@ua.es>.